

Researcher: Social Science Studies

(2018) Cilt 6, Sayı 1, s. 407-422

RSSS

ISSN:2148-2691

İnsan Hakları, Yurttaşlık Ve Demokrasi Dersi Öğretim Programlarının Karşılaştırmalı Analizi (1998, 2010, 2015, 2018)

Sibel OĞUZ HAÇAT¹, Maksut ÖNLEN², Mehmet TATAN³, F. Betül DEMİR⁴

Özet

İnsan, demokratik manada hak ve sorumluluklarını kullanmayı öğrendikçe etkin vatandaş olabilmektedir. Etkin ve bilinçli vatandaş yetiştirilmesi vatandaşlık eğitimi ile sağlanabilir. Bu çalışmada 1998 yılından 2018 yılına kadar okutulan İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programlarının karşılaştırılması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda eğitim programlarının temel öğeleri olan hedef-kazanım, içerik, öğrenme-öğretme süreci ile değerlendirme boyutları arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ortaya konmuştur. Bu çalışmada, nitel araştırmalarda veri toplama yöntemlerinden biri olan doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Araştırma sonunda, 1998 yılında hazırlanmış olan program daha çok yerel anlamda hak ve sorumluluklarını bilen vatandaşlar yetiştirmek amaçlanmışken, 2010 ve sonraki yıllarda hazırlanan programlarda yerellikten evrenselliğe geçiş olmuş, demokratik kişi hak ve özgürlükleri temelinde, aktif, katılımcı, çok kültürlü, farklılıklara saygılı, etkin dünya vatandaşı yetiştirmek amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler

Vatandaşlık
Demokrasi
Öğretim Programı

Comparative Analysis Of Human Rights, Citizenship And Democracy Course Programs (1998, 2010, 2015, 2018)

Abstract

As people learn about the rights and freedoms in a democratic sense people can be more effective. Effective and conscious citizens can raise via citizenship education. In this study, it is aimed to compare the curriculum of Human

Keywords

Citizenship
Democracy
Curriculum

¹ Yrd. Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, soguz@kastamonu.edu.tr

² Öğretmen, MEB: maksutonlen@gmail.com

³ Doktora öğrencisi, Kastamonu Üniversitesi, memetatan@hotmail.com

⁴ Doktora öğrencisi, Kastamonu Üniversitesi Eğitim, betul_bd_@hotmail.com

Rights, Citizenship and Democracy taught from 1998 to 2018. In this regard, similarities and differences between the key elements of educational programs such as goal-acquisition, content, learning-teaching progress and the assessment dimensions were presented. In this study, as one of the data acquisition methods at qualitative researches, the document review method was utilized. Thus, the program, which was prepared in 1998, aims to educate citizens who are more aware of their rights and responsibilities in the local sense, in the programs prepared in 2010 and the following years, there has been a transition from locality to universality, active, participatory, multicultural, respectful of differences and active citizens of the world on the basis of democratic rights and freedoms.

GİRİŞ

Genel itibariyle bireyde davranış değiştirme süreci olarak nitelendirilen eğitimin amaçlarından biri de bireyleri sosyal, siyasal ve ekonomik açıdan geliştirmektir. Eğitimin sosyal amacı; bireylere içinde yaşadıkları toplumun kültürel değerlerini aktarmak, bireyleri içinde yaşadıkları topluma uyumlu kişiler haline getirmek ve onların, üyesi oldukları toplumun kültürel gelişimlerine katkı sağlayan insanlar olmalarını sağlamaktır. Eğitimin siyasal amacı; ülkelerin sosyal ve anayasal yaşamına uyum sağlayabilen, içinde buldukları sosyal gruplara liderlik edebilecek, hak ve sorumluluklarını bilen, girişken ve bilinçli seçmen yetiştirmektir. Eğitimin ekonomik amacı; bilinçli üretici ve bilinçli tüketici yetiştirmedir (Büyükkaragöz, Muşta, Yılmaz ve Pilten, 1998). Eğitimin sosyal, siyasal ve ekonomik amaçları göstermektedir ki, eğitimle hedeflenen, demokratik anlayışa sahip bir toplum oluşturabilmek için demokratik bilince sahip vatandaşlar yetiştirmek gereklidir (Elkatmış, 2013).

Günümüzde devletler kendi kültürel, sosyal ve ekonomik yapılarına uygun, dünyadaki gelişmelere uyum sağlayan, demokratik değerleri ve becerileri içselleştirmiş bireyler yetiştirmek istemektedir. Devletler istedikleri birey tipini yetiştirmek için eğitim sistemlerini kullanır (Çakmak ve Akgün, 2014).

İyi vatandaşların yetişmesinde devletlerin eğitim sistemini aracı kılması özellikle ilköğretim düzeyinde vatandaşlık eğitimi bir zorunluluk olarak kabul edilmiştir (Üstel, 2005). Vatandaşlık veya yurttaşlık eğitimi, gençlerin vatandaş olarak rol ve sorumlulukları için hazırlanmasını sağlar ve bu hazırlık sürecinde özellikle eğitim (eğitim, öğretim ve öğrenim yoluyla) önemli bir bölümü oluşturmaktadır (Kerr, 1999).

Demokrasinin bilgi, beceri ve eğilimleri öğrencilere ilkokulda verilmeye başlayarak, ortaokul ve lisenin tamamlanmasına kadar her sınıfta öğretilmeye devam etmelidir (Patrick, 2003). Okullarda millete sadık, vatansever ve milliyetçi vatandaş yetirilmesi amaçlanmaktadır. Bu durumda okullar vatandaşlık eğitimi amacına hizmet eder (Rapoport, 2015). Vatandaşlık eğitimi, demokrasinin gerektirdiği davranışları kazandıran ve insan haklarına saygıyı bir yaşam şekline dönüştüren bir eğitim türü olarak, bireylerin siyasal faaliyetlere aktif olarak katılımını ve etkili karar almalarını teorik ve pratik bilgilere dayalı olarak sağlamayı amaçlamaktadır (Som ve Aktaş, 2015).

Eğitimciler, vatandaşlık eğitimi konusunda çoklu perspektif benimseyerek öğrencileri demokratik bir vatandaş anlayışıyla geliştirmektedir (Rapoport, 2009). Vatandaşlık eğitimi, sosyal yaşam içerisinde bireye yaşam boyu gerekli olan, kazandırılması hedeflenen iyi insan ve iyi birey olma davranışlarının kazandırılmasının yanında kendini tanıyan, özgüveni olan, kişiler arası farklılıkların farkında olan ve bu farklılıklara saygı duyan bireyler yetiştirmek için çok önemli bir araçtır (Göz, 2010). Okullarda demokrasi eğitimi, hükümet ve sivil toplumda yapıcı bir şekilde yer almalarına olanak tanınması için, öğrencilerin iş birliği içinde, aktif öğrenme becerilerini destekleyen dersler ve projeler içermelidir (Patrick, 2003).

Osmanlı Devleti'nde vatandaşlık eğitimi ile ilgili ilk gelişmeler meşrutiyet döneminden itibaren görülmektedir. Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde de vatandaşlık eğitimi etkin birey yetiştirme bağlamında dönem dönem farklılık gösterse de uygulanmıştır.

Türkiye'de vatandaşlık eğitimiyle ilgili Cumhuriyet döneminde gerçekleşen ilk gelişme, 1924 yılında, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulünden sonra ilk ve ortaokullarla, ilk öğretmen okullarında "Yurttaş İçin Medeni Bilgiler" adlı kitabın okutulduğu "Yurt Bilgisi" derslerinin konulmasıdır (Elkatmış'tan, akt: Göz, 2010). Yurt bilgisi dersi 1936, 1948 ve 1968 yıllarında değişimler geçirerek 1998 yılında "Yurttaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi" adını almıştır.

Ülkemizde demokratik bilgi ve becerilerle donatılmış etkin vatandaşlar yetiştirmek için günümüzde ilkökul düzeyinde "İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi" dersi uygulanmaktadır. Daha önceki dönemlerde Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi (VİHE - 1998) Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi (VDE - 2010) İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi (İHYD - 2015) isimleriyle, ortaokul düzeyinde okutulan ve temelinde demokratik yurttaş, bilinçli birey yetiştirme amacı olan bu ders günümüzde ilkökul 4. sınıf düzeyinde uygulanmaktadır.

Öğretim programlarının geliştirilebilmesi uygulanmakta olan programların değerlendirilmesi ile mümkün olabilmektedir. Bu değerlendirmeler ile programların eksiklikleri ortaya konulmakta, programların güncellenmesi gerektiğinde kullanılacak veriler elde edilmektedir. Literatür incelendiğinde yurt dışında vatandaşlık ve insan hakları eğitimiyle ilgili karşılaştırmalı program analizi çalışmalarına rastlanılmamıştır. Türkiye'de ise vatandaşlık eğitime yönelik öğretim programları ile ilgili çalışmalar yer aldığı görülmektedir. Başaran (2007), vatandaşlık ve insan hakları eğitimi programını sosyal bilgiler öğretmenlerinin görüşlerine göre değerlendirmiştir. Kara, Topkaya ve Şimşek'in (2012) çalışmasında aktif vatandaşlık eğitiminin değerler bağlamında sosyal bilgiler programında bulunma durumu ortaya konmaya çalışılmıştır. Merey, Karatekin ve Kuş (2012), Türkiye'deki vatandaşlık eğitiminin sosyal bilgiler programında bulunma durumunu, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki vatandaşlık eğitiminin sosyal bilgiler programında bulunma durumuyla karşılaştırmışlardır. Elkatmış (2013), 1998 yılındaki vatandaşlık ve insan hakları eğitimi programı ile 2010 yılı vatandaşlık ve demokrasi eğitimi programlarını hedef-hazanım ve içerik yönünden karşılaştırmıştır. Toraman ve Gözütok (2014), vatandaşlık ve demokrasi eğitimi almış 7. ve 8. sınıf öğrencilerinin başarı puanlarına ve ders hakkında öğrenci-öğretmen görüşlerine göre 2010 programını değerlendirmişlerdir.

Öğretim programlarına yönelik çalışmalar incelendiğinde, 1998 yılından günümüze kadar hazırlanmış vatandaşlık eğitimi ile ilgili öğretim programlarının karşılaştırmalı analizinin eksikliği ortaya çıkmıştır. Bu çalışma literatürdeki bu eksikliği giderebilmesi ve bundan sonra hazırlanacak programlara veri oluşturması açısından önem arz etmektedir.

Araştırmanın Amacı

Yapılan bu çalışma kapsamında; 1998 VİHE, 2010 VDE, 2015 İHYD ve 2018 İHYD Öğretim Programları karşılaştırmalı bir şekilde incelenmiştir. Bu bağlamda bu araştırmanın amacı; Türkiye’de 1998 yılından günümüze kadar yurttaşlık ve vatandaşlık eğitimi alanında hazırlanmış öğretim programlarını karşılaştırmalı bir şekilde incelemek ve bu programların ortak ve farklı yönlerini ortaya koymaktır.

Bu amaç doğrultusunda araştırma kapsamında “Öğretim programlarının; vizyon, program yaklaşımı, hedefler, kazanımlar, üniteler, beceriler, değerler, kavramlar, eğitim durumlarına yönelik ortak ve farklı yönleri nelerdir?” sorusu araştırmanın problemini oluşturmaktadır.

YÖNTEM

Bu çalışmada 1998 VİHE, 2010 VDE, 2015 İHYD ve 2018 İHYD Öğretim Programları karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Araştırmanın amacına uygun olarak nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Nitel araştırma yöntemi bireyin, kendi sınırlarını çözmek ve kendi çabasıyla şekillendirdiği toplumsal sistemlerin derinliklerini keşfetmek üzere geliştirdiği bilgi üretme yollarından birisi olarak tanımlanmaktadır (Özdemir, 2010). Karasar’a göre (2014) bilgide birikim ve süreklilik, geçmişin bir yansıması olan belgeler ile sağlanabilir. İncelenen öğretim programları belgeleri sayesinde bu programların karşılaştırılmasına olanak sağlamış ve programlardaki ilerleme ve eksiklikler tespit edilebilmiştir. Bu sayede araştırma, betimsel bir durum saptaması özelliği taşımaktadır.

Çalışmamızın örnekleminde, amaçlı örneklem seçim yöntemlerinden ölçüt örneklem kullanılmıştır. Çepni’ye göre (2007) bu tür araştırma seçiminde araştırılan gruplar benzer özelliklere sahip olması koşulu ile homojen olarak gruplara bölünür. Bu doğrultuda çalışmada örneklem olarak belirlenen ölçütü karşılayanlar örnekleme alınmıştır. Kaynak olarak Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanan 1998 VİHE, 2010 VDE, 2015 İHYD ve 2018 İHYD Öğretim Programları, ölçüt örnekleme kullanılmıştır.

Yapmış olduğumuz çalışmada elde edilen öğretim programlarının doküman incelemesi yapılmıştır. Yıldırım ve Şimşek’e göre (2011) bir araştırmada doküman incelemesi yapmak; araştırılması amaçlanan olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsamaktadır. Elde edilen verilerin çözümlenmesi sürecinde, eğitim programlarının temel öğeleri olan vizyonu, program yaklaşımı, hedefler boyutu, programlarda yer alan kazanımlar ve programlardaki ünite boyutları karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. İncelenen öğretim programlarının sahip oldukları öğeler ve özellikler değerlendirilmiş ve bulgular kısmında ortaya konmuştur.

BULGULAR

Çalışma kapsamındaki bulgular Milli Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanmış, 1998 Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Öğretim Programı (VİHE), 2010 Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Öğretim Programının (VDE), 2015 İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programının (İHYD) ve 2018 İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programının (İHYD) karşılaştırmalı şekilde incelenmesiyle elde edilmiştir.

1998, 2010, 2015, 2018 Yıllarındaki Öğretim Programlarında Vizyon

1998 VİHE dersi öğretim programı vizyonu ya da eğitim felsefesi başlığı altında verilmeyerek “Programın Uygulanmasıyla İlgili Açıklamalar” başlığı altında dersin önemine değinilmektedir. Dersten beklenen işlevleri yerine getirilmesi için 17 husus maddeler halinde sıralanmaktadır. 2010 VDE dersi öğretim programının ve 2015 İHYD dersi öğretim programının felsefesi ya da vizyonu şeklinde bir ifadeye yer verilmediği “Programın Uygulanmasına İlişkin Açıklamalar” başlığında dikkat edilecek 6 hususa yer verildiği; 2018 İHYD dersi öğretim programlarının ise “İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı’nın Uygulanmasında Dikkat Edilecek Hususlar” başlığı altında 7 hususa yer verildiği görülmektedir. Bu temel hususlar altında 2018 İHYD dersi öğretim programı, bilgi, beceri, tutum, yeterlilik ve değerleri insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi bağlamında ele alınmaktadır.

1998, 2010, 2015 ve 2018 Yıllarındaki Öğretim Programlarında Program Yaklaşımı

1998, 2010, 2015 ve 2018 Öğretim programlarında yer alan program yaklaşımlarının karşılaştırmalı analizine Tablo 1’de yer verilmektedir.

Tablo 1. 1998, 2010, 2015 ve 2018 Yıllarındaki Öğretim Programlarında Program Yaklaşımı

1998	2010	2015	2018
Davranışçı yaklaşım, Öğretmen merkezli, Ünite içerikli	Etkinlik merkezli, Öğrenci merkezli, Tematik yaklaşım, Çoklu zeka yaklaşımı, Yapılandırmacı yaklaşım	Etkinlik merkezli, Öğrenci merkezli, Ünite içerikli, Kendisini, diğerlerini ve bizi koruması yaklaşımı	Etkinlik merkezli, Öğrenci merkezli, Ünite içerikli, Kendisini, diğerlerini ve bizi koruması yaklaşımı

(MEB, 1998, 2010, 2015, 2018)

Tablo 1’e göre 1998 VHE dersi öğretim programında öğretmenli merkezli geleneksel yaklaşım ile program oluşturulmuş; 2010 VDE dersi öğretim programında yapılandırmacı yaklaşım benimsenerek öğrenci merkezli, tematik ve çoklu zeka yaklaşımı şeklinde düzenlenmiştir. 2015 ve 2018 İHYD dersi öğretim program yaklaşımlarının benzer olduğu görülmektedir.

1998, 2010, 2015 ve 2018 Yıllarındaki Öğretim Programlarının Hedefler Boyutu

1998, 2010, 2015 ve 2018 Öğretim programlarında yer alan hedeflerin karşılaştırmalı analizine Tablo 2’de yer verilmektedir.

Tablo 2. 1998, 2010, 2015 ve 2018 Yıllarındaki Öğretim Programlarının Hedefler Boyutu

1998	2010	2015	2018
1.İnsan olma bilinci kazandırabilme, 2. İnsan haklarının etik boyutunu tanıyabilme, 3.Vatandaş olma bilincini kazanabilme, 4. Vatandaşlık hak ve sorumluluklarını kavrayabilme, 5.İnsan haklarının korunmasında kişinin rolünü kavrayabilme, 6.Demokratik devletin vatandaşlarına karşı görev ve sorumlulukların farkında oluş, 7.Devlete karşı görev ve sorumluluklarına uygun davranabilme 8.Kişi hak ve özgürlüklerinin ancak demokratik devlet yapısında kullanılabileceğini, demokratik devlet yapısının da kişi hak ve özgürlüklerinin yerleşmesi ile güçlenebileceğini kavrayabilme, 9.Vatandaş olarak temel hak ve özgürlüklerin farkında oluş, 10.Temel hak ve özgürlüklerini kullanmaya istekli oluş, 11.İnsan haklarının bütün insanlar için ayırım gözetilmeden, doğuştan gelen, vazgeçilmez, devredilemez ve dokunulamaz haklar olduğunu kavrayabilme, 12.İnsan haklarının korunması gereğini kavrayabilme, 13. Atatürk İlke ve İnkılaplarını insan	1.Özgür, bağımsız, hoşgörülü, barıştan yana ve kendine güvenen bir birey olarak demokratik ve adaletli bir toplumun oluşmasına katkı sağlamaları, 2.Paylaşılan ortak değerlerin korunması ve geliştirilmesinin önemini benimsemeleri, 3.Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak temel hak ve özgürlüklerini kullanarak Sorumluluklarını yerine getirmeleri, 4.Etkin, sorumlu ve demokratik bir vatandaş olarak toplumsal yaşamın geliştirilmesi ve güçlenmesinde rol almaları, 5. Demokratik katılımın ve demokratik yaşamın önemine inanarak kişisel ve toplumsal sorunların çözümüne katkı sunmaları, 6.Demokrasi bilincine sahip bir birey olarak, demokratik tutum ve davranışlar geliştirerek demokrasiyi bir yaşam biçimi olarak benimsemeleri, 7. Atatürk ilke ve inkılaplarının önemini kavrayarak demokratik bir Türkiye Cumhuriyeti Devletinin oluşmasına katkı sağlamaları, 8. İnsanlığın bir parçası olduğu bilinci ile ülkesini ve dünyayı ilgilendiren konularda duyarlılık göstermeleri amaçlanmaktadır.	1.İnsani değerleri benimseyen, 2.Hak, özgürlük ve sorumluluk bakımlarından çocuk olmanın ayrıcalıklarını keşfeden, 3.Hak ve özgürlüklerin kullanılabilmesi için sorumluluk üstlenen, 4.İnsan hakları ve demokrasinin geliştirilmesi için insanlara eşit ve adil davranan, 5.İş birliğine dayalı ve demokratik karar alan, 6.Ortak yaşama ilişkin sorunların çözümünde uzlaşa arayan, 7.Kurallara uyarak hak ve özgürlüklerin korunmasına ve geliştirilmesine destek olan, 8.Birlikte yaşama koşullarının iyileştirilmesi ve geliştirilmesi için sorumluluk üstlenen bireyler yetiştirmeyi amaçlamaktadır.	1.(2015) 2.(2015) 3.(2015) 4. İnsan hakları ve demokrasi kültürünün geliştirilmesi için adaleti ve eşitliği gözeten, 5.İş birliğine ve bilgiye dayalı demokratik karar alma süreçlerine katılan, 6.(2015) 7.(2015) 8.Aktif yurttaşlığı benimseyen ve buna uygun davranan, 9.=8.(2015) 10.Cumhuriyet ve değerlerinin insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi alanındaki gelişmelere katkısını bilen bireyler yetiştirmeyi amaçlamaktadır.

haklarıyla ilişkini
kavrayabilme,
14. Atatürk'ün insan
haklarına verdiği önemi
kavrayabilme,
15. "Yurtta sulh, cihanda
sulh" ilkesinin insanlık
için taşıdığı önemi takdir
ediş.

(MEB, 1998, 2010, 2015, 2018)

Tablo 2 incelendiğinde, 1998 VİHE dersi öğretim programında 15 genel amaca yer verildiği görülmektedir. İnsan hakları, devlete karşı görev ve sorumluluklar, Atatürk'ün insan haklarına verdiği önem hedeflerin içeriğini oluşturmaktadır. Ayrıca program hem 7. sınıfları hem de 8. sınıfları kapsadığı için her kademedede özel amaçlara da yer verilmektedir. 2010 VDE dersi öğretim programı dâhilinde 8 genel amaç verilmektedir. Genel amaçlar incelendiğinde program bireyin etkin olduğu ve demokratik bilince sahip, T.C. Devletine katkı sağlaması, ülkesine ve dünyaya duyarlı vatandaş olarak yetişmesini hedeflemektedir. 2015 İHYD dersi öğretim programında da 8 genel amaç yer almaktadır. Hedefler kapsamında hak, özgürlük ve sorumluluklar arasında ilişkiye dikkat çeken, bunların bireyin kendisine ve topluma karşı olduğunu vurgulamaktadır. 2018 İHYD dersi öğretim programında 10 genel amaç yer almaktadır. Bu genel amaçlardan bazıları (1.2.3.6.7.8.) 2015 İHYD dersi öğretim programında yer alan hedef ifadelerinin aynı şekilde korunduğu; 2015'teki hedef 4. 5. küçük değişikliklerle 2018' de yer aldığı tespit edilmiştir. Buna bağlı olarak 2018 dersi öğretim programı genel hedeflerinde "aktif yurttaşlık" ifadesinin ilk kez kullanıldığı görülmektedir.

1998, 2010, 2015 ve 2018 Yıllarındaki Öğretim Programlarının Kazanım/Amaç Boyutu

1998, 2010, 2015 ve 2018 Öğretim programlarında yer alan kazanımların karşılaştırmalı analizi Tablo 3'te yer verilmektedir.

Tablo 3. 1998, 2010, 2015 ve 2018 Yıllarındaki Öğretim Programlarının Kazanım/Amaç Boyutu

Sınıf	1998	2010	2015	2018
4.sınıf	-	-	30	29
7.sınıf	26	-	-	-
8.sınıf	29	38	-	-
Genel toplam	55	38	30	29

(MEB, 1998, 2010, 2015, 2018)

Tablo 3 incelendiğinde 1998 VİHE dersi öğretim programında 7. sınıflarda 26; 8. sınıflarda 29 olmak üzere toplam 55 amaç; 2010 VDE dersi öğretim programında 8. sınıflarda 38 kazanım; 2015 İHYD dersi öğretim programında 4. sınıflarda 30 kazanım; 2018 İHYD dersi öğretim programında 4. sınıflarda 29 kazanım yer aldığı görülmektedir. Programlardaki dersin adı, kazanım/amaç sayıları ve verildiği sınıf düzeyine göre

farklılaşmaktadır. 2015 İHYD dersi öğretim programındaki “Y.4.3.4. Adalet ve eşitlikle ilgili olumlu ve olumsuz davranışlara örnekler verir” kazanımı 2018 İHYD dersi öğretim programından çıkarıldığı tespit edilmiştir.

1998, 2010, 2015 ve 2018 Yıllarındaki Öğretim Programlarının Ünite Boyutu

1998, 2010, 2015 ve 2018 Öğretim Programlarında yer alan ünitelerin karşılaştırmalı analizi Tablo 4’te yer verilmektedir.

Tablo 4. 1998, 2010, 2015 ve 2018 Yıllarındaki Öğretim Programlarının Ünite Boyutu

1998	2010	2015-2018
Üniteler	Temalar	Üniteler
1.İnsanlığın Ortak Mirası	1.Her İnsan Değerlidir	1.İnsan Olmak
2.İnsan Hakları	2.Demokrasi Kültürü	2.Hak, Özgürlük ve Sorumluluk
3.Etik ve İnsan Hakları	3.Hak ve Özgürlüklerimiz	3.Adalet ve Eşitlik
Temel Haklar ve Özgürlükler	4.Görev ve Sorumluluklarımız	4.Uzlaş
4.Devlet, Demokrasi, Anayasa, Vatandaşlık		5.Kurallar
5.İnsan Haklarının Korunması		6.Birlikte Yaşama
6.Milli Güvenlik ve Milli Güç Unsurları		
7.İnsan Haklarının Korunmasında Karşılaşılan Sonuçlar		

(MEB, 1998, 2010, 2015, 2018)

Tablo 4 incelendiğinde 1998 VİHE dersi öğretim programında toplamda 8 ünite yer aldığı görülmektedir. İlk 4 ünite 7. sınıfta ve son 4 ünite 8. sınıfta yer almaktadır. Tematik yaklaşıma göre hazırlanan 2010 VDE dersi öğretim programında toplam 4 tema 8. sınıflarda verilmek amacıyla yer almaktadır. 2015 İHYD dersi ve 2018 İHYD öğretim programlarında yer alan üniteler, isimlerini koruyarak toplam 6 üniteden oluştuğu görülmektedir.

1998, 2010, 2015 ve 2018 Yıllarındaki Öğretim Programlarının Beceri Boyutu

1998, 2010, 2015 ve 2018 Öğretim programlarında yer alan becerilerin karşılaştırmalı analizi Tablo 5’te yer verilmektedir.

Tablo 5. 1998, 2010, 2015 ve 2018 Yıllarındaki Öğretim Programlarının Beceri Boyutu

1998	2010	2015	2018
--	Araştırma	--	--
--	Eleştirel düşünme	--	--
--	Yaratıcı düşünme	--	--
--	İletişim	--	--
--	Problem çözme	--	--
--	Bilgi teknolojilerini kullanma	--	--
--	Girişimcilik	--	--
--	Türkçeyi doğru, güzel ve etkili kullanma	--	--
--	Gözlem yapma	--	--
--	Değişim ve sürekliliği algılama becerisi	--	--
--	Sosyal ve kültürel katılım becerisi	--	--
--	Empati	--	--
--	Özyönetim	--	--
--	Kaynakları etkili kullanma	--	--
--	Sosyal uyum	--	--
--	Ayrımcılığa duyarlılık	--	--
--	Birlikte yaşama	--	--
--		--	--
--		--	--
--		--	--

(MEB, 1998, 2010, 2015, 2018)

Tablo 5 incelendiğinde 1998 VİHE dersi öğretim programında herhangi bir becerinin verilmesi hususunda bir bilgiye rastlanılmadığı görülmektedir. 2010 VDE dersi öğretim programında öğrencilere kazandırılmak istenen 17 becerinin yer aldığı; 2015 İHYD dersi öğretim programlarında beceriler başlığı altında öğrencilere verilmesi gereken becerilere rastlanılmadığı görülmektedir. 2018 İHYD dersi öğretim programında “Öğretim Programının Perspektifi” başlığı altında öğrencilerin kişisel, sosyal, akademik ve iş hayatlarında ihtiyaç duyacakları beceri yelpazeleri olan sekiz anahtar yetkinlik (anadilde iletişim, yabancı dillerde iletişim, matematiksel yetkinlik ve bilim/teknolojide temel yetkinlikler, dijital yetkinlik, öğrenmeyi öğrenme, sosyal ve vatandaşlıkla ilgili yetkinlikler, inisiyatif alma ve girişimcilik, kültürel farkındalık ve ifade) Türkiye Yeterlilikler Çerçevesinde belirlenmiştir.

1998, 2010, 2015 ve 2018 Yıllarındaki Öğretim Programlarının Değer Boyutu

1998, 2010, 2015 ve 2018 Öğretim programlarında yer alan değerlerin karşılaştırmalı analizi Tablo 6’da yer verilmektedir.

Tablo 6. 1998, 2010, 2015 ve 2018 Yıllarındaki Öğretim Programlarının Değer Boyutu

1998	2010	2015	2018
--	Dayanışma	--	--
--	Hoşgörü	--	--
--	Sorumluluk	--	Sorumluluk
--	Sevgi	--	Sevgi
--	Saygı	--	Saygı
--	Yardımseverlik	--	--
--	Diğerkâmlık	--	--
--	Barış	--	--
--	Onur	--	--
--	Adil olma	--	--
--	Özsaygı	--	--
--	Paylaşma	--	Paylaşma
--	Vatanseverlik	--	--
--	Özgürlük	--	Özgürlük
--	Uzlaşma	--	--
--	Eşitlik	--	Eşitlik
--	Farklılıklara saygı duyma	--	--
--	Kültürel mirası yaşatmaya duyarlılık	--	--
--	Millî, manevi ve evrensel değerlere duyarlı olma	--	--
--	--	--	Adalet
--	--	--	Dostluk
--	--	--	Sabır
--	--	--	Açık fikirlilik
--	--	--	Arkadaşlık
--	--	--	Aile birliğine önem verme
--	--	--	Duyarlılık
--	--	--	Güven

(MEB, 1998, 2010, 2015, 2018)

Tablo 6 incelendiğinde 1998 VİHE dersi öğretim programında herhangi bir değer kazandırılması hususunda bir bilgiye rastlanılmamıştır. 2010 VDE dersi öğretim programında öğrencilere kazandırılmak istenen 19 değer yer aldığı görülmektedir. 2015 İHYD dersi öğretim programında değerler başlığı altında öğrencilere kazandırılmak istenen değerlere rastlanılmamaktadır. 2018 İHYD dersi öğretim programında ise “İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı’nda Değerler Eğitimi” başlığı altında öğrencilere kazandırılması gereken 14 değer yer aldığı görülmektedir.

1998, 2010, 2015 ve 2018 Yıllarındaki Öğretim Programlarında Kavram ve Atatürk/Atatürkçülük Konuları

İncelenen öğretim programlarında 1998 VİHE dersi öğretim programı dışında kavramlar başlığı altında öğrencilere verilmesi gereken kavramların bulunmadığı görülmektedir. 1998 VİHE dersi öğretim programında kavramlar, her ünitenin ardından ünite ile ilgili “Temel Kavramlar” başlığı altında yer aldığı görülmektedir. Aynı zamanda incelenen öğretim programlarında Atatürkçülük konularına dair bir başlığa da yer

verilmemiştir. Ancak 1998 VİHE dersi öğretim programının genel amaçlarında yer alan “13. Atatürk İlke ve İnkılaplarını insan haklarıyla ilişkisini kavrayabilme, 14. Atatürk’ün insan haklarına verdiği önemi kavrayabilme, 15. “Yurtta sulh, cihanda sulh” ilkesinin insanlık için taşıdığı önemi takdir ediş.” maddelerinde vurgulandığı; “Hedeflenen Davranışların Uygulanmasında Dikkat Edilecek Hususlar” başlığında yer alan “13. Bu derste Atatürk İlke ve İnkılapları’nı benimsetilmesi açısından önemli eğitim ortamları hazırlanır. Cumhuriyet, ulusal egemenlik, bağımsızlık konuları, işlenirken Atatürk ve arkadaşlarının bu konulardaki özel çabaları da vurgulanır.” maddesinde; “VİHE dersi 7.sınıfın Özel Amaçları” başlığında yer alan “26. Atatürk’ün insan hak ve özgürlüklerine önem verdiğini kavrayabilme.”; “VİHE dersi 8.sınıfın Özel Amaçları” başlığında yer alan “6. Atatürk’ün vatandaşlık eğitimine verdiği önemi kavrayabilme, 10. Atatürk’ün vatanını milletini çok sevdiğini kavrayabilme, 19. Atatürk’ün barışçı bir devlet adamı olduğunu kavrayabilme.” maddelerinde Atatürk konularının kazandırılması amaçlar arasında yer almaktadır.

2010 VHD dersi öğretim programının genel amaçlarında “7. Atatürk ilke ve inkılâplarının önemini kavrayarak demokratik bir Türkiye Cumhuriyeti Devletinin oluşmasına katkı sağlamaları” ifadesinin yer aldığı görülmektedir. 2010 VDE dersi öğretim programında kavramlara ilişkin bir başlığın yer almadığı fakat öğrencilere “vatandaşlık, demokrasi ve insan haklarıyla” ilgili bazı temel kavramların tanıtılması amaçlanmaktadır.

2015 İHYD dersi öğretim programlarında Atatürk konularının kazandırılmasına dair bir başlığa/ hedeflere yer verilmediği; ünite ve kazanımların yapılandırılmasında insanı merkeze alarak “yaşama hakkı, beden bütünlüğü, hak, özgürlük, sorumluluk, adalet, eşitlik, yurttaşlık, barış, uzlaş, aktif yurttaşlık, birlikte yaşama, farklılıklara saygı, hukukun üstünlüğü” gibi kavramlar genel çerçeveyi oluşturduğu görülmektedir.

2018 İHYD dersi öğretim programlarında Atatürk konularının kazandırılmasına dair bir başlığa/ hedeflere yer verilmediği; “İnsan Hakları, Yurttaşlık Ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı’nın Uygulanmasında Dikkat Edilecek Hususlar” başlık altında “İnsan hakları, yurttaşlık ve demokrasiye ilişkin kavramlar birbirleriyle ilişkili olarak ele alınmalıdır. İnsan hakları, yurttaşlık ve demokrasiye ilişkin eğitim içerikleri, konuları ve kavramları ele alınırken öğrencilerin gelişim özellikleri ve düzeylerine uygun terminoloji, örnek ve etkinlikler kullanılmalıdır.” şeklindeki ifadelerin yer aldığı görülmektedir.

1998, 2010, 2015 ve 2018 Yıllarındaki Öğretim Programlarında Eğitim Durumları

1998, 2010, 2015 ve 2018 öğretim programlarında eğitim durumlarında yer verilen öğrenme-öğretme süreçlerine ilişkin açıklamalar, etkinlik örnekleri, kazanımlar için açıklamalar, değerlendirmeler karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir.

1998, 2010, 2015 ve 2018 Yıllarındaki Öğretim Programlarında Öğrenme-Öğretme Sürecine İlişkin Açıklamalar

1998 VİHE dersi öğretim programına ilişkin “Programın Uygulanmasıyla İlgili Açıklamalar” başlığı altında 17 madde olarak; 2010 VDE dersi öğretim programında öğrenme öğretme sürecine ilişkin olarak “Programın Uygulanması İle İlgili Açıklamalar” başlığı altında 13 madde olarak; 2015 İHYD dersi öğretim programında ise yine aynı başlık altında 6 madde olarak; 2018 İHYD dersi öğretim programında ise “İnsan Hakları, Yurttaşlık Ve Demokrasi Dersi Öğretim Programının Uygulanmasında Dikkat Edilecek Hususlar” başlığı altında 7 madde olarak yer verildiği görülmektedir.

1998, 2010, 2015 ve 2018 Yıllarındaki Öğretim Programlarında Yer Alan Etkinlik Örnekleri

1998 VİHE programında 7. ve 8. sınıflar için ayrı olarak birkaç etkinliğe yer verilmektedir. 2010 VDE programında her kazanım için ayrı ayrı etkinlik örnekleri verilmektedir. Fakat 2015 ve 2018 İHYD programında etkinlik örneğine yer verilmemiştir. Bunun sebebi ders sürecinde kazanımlar için en az bir masal verildiğinden olabilir.

1998, 2010, 2015 ve 2018 Yıllarındaki Öğretim Programlarında Yer Alan Kazanımlar/Amaçlar İçin Açıklamalar

1998 VİHE dersi öğretim programında yer alan toplam 55 amaca dair her bir amacın altında “Davranışlar” başlığı altında ifadelere yer verildiği görülmektedir. 2010 VDE dersi öğretim programındaki toplam 38 kazanım için açıklamalara yer verildiği görülmektedir. Her kazanım ve etkinlik örneği için açıklamalar ayrı şekilde oluşturulmuştur. 2015 İHYD dersi öğretim programında yer alan toplam 30 kazanım ile 2018 İHYD dersi öğretim programında yer alan toplam 29 kazanım hakkında açıklamalara yer verildiği görülmektedir.

1998, 2010, 2015 ve 2018 Yıllarındaki Öğretim Programlarında Ölçme ve Değerlendirme Yaklaşımı

1998 VİHE dersi programında değerlendirme yaklaşımını açıklamaya rastlanılmamıştır. “Ölçme soruları ve değerlendirme” olarak birkaç örnek verilmektedir. 2010 VDE programında değerlendirme yaklaşımı ile ilgili olarak “Programın Uygulaması İle İlgili Açıklamalar” başlığı altında yer alan 13. madde ile “Değerlendirme, öğrenmenin ayrılmaz bir parçasıdır. Öğretmen tarafından temanın yapısına uygun olan değerlendirme araç ve yöntemleri seçilmeli; seçilen araç ve yöntemler, sadece öğrenme ürünü değil, öğrenme sürecini de değerlendirmelidir.” şeklinde yer verilirken; 2015 İHYD programında “Programda Ölçme Değerlendirme Yaklaşımı” ayrı bir başlık altında bir paragraf olmak üzere açıklanmaktadır. 2018 İHYD programında “Öğretim Programında Ölçme ve Değerlendirme Yaklaşımı” ayrı bir başlık altında öğretim programlarında ölçme ve değerlendirme uygulamalarına yön veren 7 ilkeye yer verilmektedir.

TARTIŞMA VE SONUÇLAR

Vatandaşlık eğitimi kapsamında okutulan dersin 1998’den 2018 yılına kadar geçen süreçte isminin değiştiği görülmektedir. 1998 programında “Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi” (VİHE), 2010 programında “Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi” (VDE), 2015 ve 2018 programlarında “İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi” (İHYD) adı altında bir ders olarak okutulmuş ve okutulmaktadır. Programların veya derslerin isimleri değişse de genel amaçları iyi vatandaş yetiştirmektir. Balbağ, Gürdoğan-Bayır ve Ersoy (2017) çalışmasında, okullarda verilen vatandaşlık eğitimi derslerinin, programda yer ve isim değiştirdiğini ama niteliğin ve işlevselliğinde bir değişimin olmadığını ifade etmektedir.

İyi vatandaş yetiştirmek amacıyla hazırlanan programların “iyi vatandaş” profiline bakış açısını Elkatmış (2013), 1998 programı bilgiye dayalı insan haklarını bilen yerel vatandaş, 2010 programı demokrasiyi bir değer olarak benimseyen aktif, demokratik dünya vatandaşı olarak yetiştirmeyi hedeflediğini belirtmektedir. 1998 yılında hazırlanmış olan programda daha çok yerel anlamda hak ve sorumluluklarını bilen vatandaşların yetiştirilmesi amaçlanmışken, 2010 ve sonraki yıllarda hazırlanan programlarda yerellikten evrenselliğe geçiş olmuş, demokratik kişi hak ve özgürlükleri temelinde, aktif, katılımcı, çok

kültürlü, farklılıklara saygılı, etkin dünya vatandaşı yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Bu amacı gerçekleştirmek için Sadık ve Sarı (2012)'ya göre okullarda demokratik tutum ve becerilerin de kazandırılmasına önem verilmesinin ayrıca derslerde aktif öğrenme ortamlarının oluşturulmasının gerektiğini ifade etmektedir. Çünkü demokrasi kavramı, öğrencinin yaşadığı ortamda ve öğrenci tarafından yaşanılarak öğrenilir (Yeşil, 2004).

1998 VİHE dersi öğretim programında öğretmen merkezli geleneksel yaklaşım ile program oluşturulmuş; 2010 VDE, 2015 ve 2018 İHYD dersi öğretim programları benzer şekilde yapılandırmacı yaklaşım benimsenerek, öğrenci merkezli, tematik ve çoklu zeka yaklaşımı şeklinde düzenlenmiştir. Özellikle 2005 yılından sonra ülkemizin eğitim sisteminde yapılan köklü değişiklikler ile öğretmen merkezli geleneksel eğitim yöntemlerinin yerine yapılandırmacı eğitim yaklaşımına uygun öğrenciyi merkeze alan bir eğitim anlayışı benimsenmiştir.

Hedef boyutunda programlar incelendiğinde, 1998 VİHE öğretim programındaki hedeflerin bireyleri demokratik kültüre uyum sağlayacak bir dünya vatandaşı yetiştirmekten uzak olduğu görülmektedir. Bağlı (2013), ara-disiplin olarak verilen VİHE' nin öğrencilerde insan hakları algısının oluşturmada yetersiz kaldığını belirtmiştir. Öğrencilerin vatandaşlık dersine bakış açısı, derse sınavda sorulacak sorular gözüyle bakması, derse gereken önemi vermemesi ve öğrenilenlerin hayata geçirilemediği düşüncesi nedeniyle vatandaşlık bilgisinin kuramsal düzeyde kaldığı görülmektedir (Ersoy, 2016). 2010 VDE ve 2015, 2018 İHYD öğretim programlarının demokratik kültürü benimsemiş, çağın gereklerine ayak uydurabilen, etkin ve aktif yurttaşlar yetiştirme hedeflerinin olduğu görülmektedir. Özellikle 2018 İHYD programı hedefleri içinde yer alan "*8. Aktif yurttaşlığı benimseyen ve buna uygun davranan*" ifadesine ilk defa yer verilerek, aktif yurttaşlığı içselleştirip, davranışlara yansıtılmasını amaçlanması dikkat çekmektedir. Programın çağın gereklerine uygun dünya vatandaşı yetiştirme çabası içinde olduğu anlaşılmaktadır.

1998 VİHE öğretim programındaki genel amaç cümleleri, öğrencileri bilgi basamağında tutan ve bilgi yoğunluğu olan hedefler olarak tespit edilmiştir. Program kazanımlarında yer alan öğelerin, öğrencinin ilgi ve ihtiyaçlarına göre düzenlenmesi gerektiği savunulmaktadır (Şeker, 2013). 2010 VDE, 2015 ve 2018 İHYD öğretim programlarının hedef cümlesi ise uygulamaya dönük, öğrencileri Bloom taksonomisine göre bilgi düzeyinde kalmayıp daha üst aşamalara taşıyarak kalıcı öğrenmeleri amaçlandığı görülmektedir. Toraman ve Gözütok (2014) öğretmen görüşlerine göre 2010 VDE öğretim programındaki kazanımların uygun olduğunu ortaya koymaktadır. Kondu ve Sakar (2013)'ın yaptığı çalışmada, VDE dersinin, ders saati arttırıldığında ve daha fazla etkinliğe yer verildiğinde bu ders konularının öğrenciler tarafından benimseneceğini düşünmektedir. 2015 İHYD öğretim programı kazanımlarının en iyi şekilde verilebilmesi amacı ile bu derste yer verilen öykülerin Balbağ ve diğerlerine (2017) göre güncel içerikli, dil ve anlatım açısından anlaşılır şekilde yer aldığı öğrenciler soyut olan demokratik değerleri somutlaştırabilir. Ayrıca uzmanların, ders materyalleri ve etkinlikleri hazırlarken bilimsel bilgiden yararlanması öğrencilerin somut bilgilere ulaşmasına katkı sağlayacaktır. (Kalaycı ve Hayırsever, 2014).

Ersoy'a göre (2016) etkili bir vatandaşlık eğitimi sayesinde vatandaşlık bilgisi, becerileri ve değerlerini kazanmış bireyler yetiştirilecektir. 1998 VİHE ve 2015 İHYD dersi öğretim programlarında herhangi bir değer kazandırılması hususunda bir bilgiye rastlanılmadığı görülmektedir. 2010 VDE dersi öğretim programında 19 değer yer aldığı

görülmektedir. VDE ders programında ve ders kitaplarında 'saygı' değerine diğer değere göre daha fazla önem verilmektedir. (Yiğit ve Kesmeçi, 2015). Çelikkaya (2013) çalışmasında VDE kitaplarında kazandırılması amaçlanan değerlere genel olarak yer verildiğini belirtmiştir. 2018 İHYD dersi öğretim programında ise öğrencilere kazandırılması gereken insani, millî ve manevî, evrensel değerlere ilişkin 18 değer yer almaktadır.

Yiğit ve Kesmeçi' ye göre (2015) değerler masallar yoluyla öğretildiğinde öğrenciler hem doğru vatandaş olma yolunda yetişecek, hem de millî ve manevi yönden geçmişini bilen nesillerin yetişmesinde önemli bir rol oynayacaktır. Oğuz-Haçat ve Demir (2017) çalışmasında, öğrencilerin İHYD dersinde öğretilen adalet ve eşitlik gibi değerleri ayırt etmekte zorlandıklarını; bu değerleri örneklerle somutlaştırarak anlamlandırdıklarını belirtmektedir.

2010 VDE öğretim programında belirtilen değerler ile 2018 İHYD programında belirtilen değerler arasında birçok değer farklılaştığı dikkat çekmektedir. 2010 programında yer alan dayanışma, yardımseverlik, hoşgörü, diğerkâmlık, barış, onur, özsaygı, uzlaşma, farklılıklara saygı duyma, kültürel mirası yaşatmaya duyarlılık, vatanseverlik değerlerine 2018 İHYD programında yer verilmemiştir. Bu değerlerin yerine 2018 İHYD öğretim programına adalet, dostluk, sabır, açık fikirlilik, arkadaşlık, aile birliğine önem verme, duyarlılık ve güven değerlerine yer verilmiştir. 2018 programında özellikle uzlaşma, barış, dayanışma ve farklılıklara saygı gibi demokratik yurttaş yetiştirmek için bireye kazandırılması gereken değerlerin yer almaması dikkat çekmektedir.

ÖNERİLER

Çalışmanın sonuçları doğrultusunda aşağıdaki öneriler sunulmaktadır.

-Öğretim programlarında uygulamaya konulan kazanım, beceri ve değerlerin benimsenmesi için gerekli etkinliklere ve açıklayıcı bilgilere yer verilmelidir.

-2018 İHYD dersi öğretim programında yer verilen değerler gözden geçirilerek eksik olduğu düşünülen değerler programa dâhil edilebilir. Çünkü değerler bu dersin çok önemli unsurudur.

-2018 İHYD dersi öğretim programının yeterliliğini ölçebilmek için öğretmen ve öğrencilere yönelik nitel/nicel çalışmalar uygulanabilir.

KAYNAKÇA

- Bağlı, M. T. (2013). Ara-disiplin olarak vatandaşlık ve insan hakları eğitimi: ilköğretim öğrencilerinin insan haklarına ilişkin görüşleri, *Eğitim ve Bilim*, 38(169). 297- 310.
- Balbağ, N. L., Gürdoğan-Bayır, Ö. & Ersoy, A. F. (2017). İnsan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersini öğretmenler ve öğrenciler nasıl algılıyor?, *Sakarya Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 7(1). 223-241.
- Başaran, T. (2007). İlköğretim okullarında vatandaşlık ve insan hakları eğitimi programının uygulanışına ilişkin sosyal bilgiler öğretmenlerinin görüşleri. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Büyükkaragöz, S., Muştâ, M. C. & Yılmaz, H., Pilten, Ö. (1998). *Öğretmenlik mesleğine giriş (Eğitimin Temelleri)*. Konya: Mikro Basım Yayın Dağıtım.
- Çakmak, Z. & Akgün, İ.H. (2014). Vatandaşlık, demokrasi ve insan hakları eğitiminin gerekliliği, R. Turan, K. Ulusoy(Edt.), *Farklı yönleriyle değerler eğitimi içinde* (s:227-242), Ankara: Pegem A.

- Çelikkaya, T. (2013). Ortaokulda doğrudan kazandırılacak değerlerin vatandaşlık ve demokrasi eğitimi kitabına yansımaya düzeyleri. *Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(8), 1715-1731.
- Çepni, S. (2007). *Araştırma ve proje çalışmalarına giriş*. Trabzon: Celepler Matbaacılık.
- Elkatmış, M. (2013). 1998 Vatandaşlık ve insan hakları eğitimi programı ile 2010 vatandaşlık ve demokrasi eğitimi programlarının karşılaştırılması. *Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(3), 59-74.
- Ersoy, A. F. (2016). Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersine ilişkin sosyal bilgiler öğretmenleri ve öğrencilerinin algısı. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(3), 67-83. DOI: 10.17679/iuefd.17345163.
- Göz, N.L. (2010). İlköğretimde demokrasi ve vatandaşlık eğitimi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak.
- Kalaycı, N. & Hayırsever, F. (2014). Toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında vatandaşlık ve demokrasi eğitimi ders kitabına yönelik bir inceleme ve bu konuya ilişkin öğrenci algılarının belirlenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 14(3), 1-26.
- Kara, C., Topkaya, Y. & Şimşek, U. (2012). Aktif vatandaşlık eğitiminin sosyal bilgiler programındaki yeri. *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 4(3), 147 – 159.
- Karasar, N. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kerr, D. (1999). Citizenship education in the curriculum: An international review. *School Field*, 10(3/4), 5-32.
- Kondu, Z. & Sakar, T. (2013). Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersi niçin verilir?. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 2 (3), 49-60.
- MEB. (1998). Vatandaşlık ve insan hakları eğitimi öğretim programı. <http://tebligler.meb.gov.tr/index.php/tuem-sayilar/finish/62-1998/312-2490-temmuz-2-1998> adresinden erişildi. (Erişim Tarihi: 11/11/2017)
- MEB. (2010). Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi öğretim programı. Ankara: MEB <http://talimterbiye.meb.net/Ogretim%20Programlari/ortaokul/2010-201/secmeli%20dersler/vatandaslikvedemokrasi> adresinden erişildi. (Erişim Tarihi: 11/11/2017)
- MEB. (2015). İnsan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersi (taslak) öğretim programı. Ankara: MEB. <http://ttkb.meb.gov.tr/program2.aspx/program2.aspx?islem=1&kno=245> adresinden erişildi. (Erişim Tarihi: 11/11/2017)
- MEB. (2018). İnsan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersi öğretim programı. Ankara: MEB. <http://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/2018120202622474-INSAN%20HAKLARI%20YURTTASLIK%20VE%20DEMOKRASI%20OGRETIM%20PROGRAMI.pdf> (Erişim Tarihi: 09/03/2018)
- Merey, Z., Karatekin, K. & Kuş, Z. (2012). İlköğretimde vatandaşlık eğitimi: karşılaştırmalı kuramsal bir çalışma. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32(3), 795-82.
- Oğuz-Haçat, S. & Demir, F. B. (2017). İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersine ilişkin görüşleri, *Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 1-17.
- Özdemir, M. (2010). Nitel veri analizi: Sosyal bilimlerde yöntem bilim sorunsalı üzerine bir çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 323-343.
- Patrick, J. J. (2003). Essential elements of education for democracy: What are they and why should they be at the core of the curriculum in schools? <http://www.civiced.org/pdfs/EEOEforDemocracy.pdf> adresinden erişildi. (Erişim Tarihi: 09.12.2017)
- Rapoport, A. (2009). A forgotten concept: global citizenship education and state social studies standards. *The Journal of Social Studies Research*, 33(1), 91-112.

- Rapoport, A. (2015). Globalization, Global Citizenship, and Global Citizenship Education: Introduction. J. Zajda (ed.), *Nation- Building and History Education in a Global Culture, Globalisation* (p.155-170), Comparative Education and Policy Research,13,DOI10.1007/978-94-017-9729-0_10. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-94-017-97290_10 adresinden erişildi. (Erişim Tarihi: 10.12.2017)
- Sadık, F. & Sarı, M. (2012). Çocuk ve demokrasi: İlköğretim öğrencilerinin demokrasi algılarının metaforlar aracılığıyla incelenmesi. *Uluslararası Cumhuriyet Eğitim Dergisi*, 1(1), 48-62.
- Som, İ. & Karataş, H. (2015).Türkiye’de vatandaşlık eğitimi üzerine bir inceleme. *Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi*,1(1), 33-50.
- Şeker, M. (2013). 8. sınıf vatandaşlık ve demokrasi eğitimi ders kitaplarının öğrenme stilleri açısından incelenmesi. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*,1(1). 51-62.
- Toraman, Ç., Gözütok & F. D. (2014). İlköğretim 8. sınıf vatandaşlık ve demokrasi eğitimi ders programının (2010)değerlendirilmesi. *İlköğretim Online*, 13(3), 954-979.
- Üstel, F.(2005). *Makul vatandaşın peşinde. II. Meşrutiyet’ten bugüne vatandaşlık eğitimi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yeşil, R. (2004). İnsan hakları ve demokrasi eğitiminde yöntem, G.Ü. *Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 35-41.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yiğit, M. F. & Kesmecı, A. M. (2015). Vatandaşlık ve demokrasi eğitiminde masal kullanımı. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 4(3), 1320-1338.